MUHAMMED es-SİNCÂRÎ (es-SEHÂVÎ) ve "BİDÂ'ATÜ'L-MÜCEVVİD Fİ'L-HAT VE USÛLİH" İSİMLİ ESERİ

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir YILMAZ[*]

ÖZET

"Bidâ'atü'l-Mücevvid fi'l-Hat ve Usûlih" *isimli bu manzûm ürcûze, Muhammed es-Sincârî'nin bir eseridir. Burada İbn Hilâl, Yâkût ve es-Sincârî'nin hüsn-i hat sanatıyla ilgili görüşleri bulunmaktadır.*

Bu eser, 135 beyittir. İki bölüm olarak tertip edilmiştir. Birinci kısımda kitâbetin şartlarından ve bazı yazı âletlerinden; ikinci bölümde ise, müfred (tekil), mürekkeb (bitişik) ve müvelled (türemiş) harflerin ölçülerinden, şekillerinden, oranlarından, keşîdesinden, satır düzgünlüğünden, benzetmelerden ve ayrıca işbâ'(doyurma), irsâl (salıverme), itmâm (tamamlama), takvîs (kavis verme), tastîh (yatay yazma), inkibâb (eğim verme) ve tafsîl (ayrıntıları verme) gibi özelliklerinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kalem, Kalemtıraş, Mürekkep, Kâğıt, İtmâm, Takvîs, İrsâl.*

---

[*] Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Türk-İslâm Sanatları Tarihi Anabilim Dalı.

ABSTRACT

Muhammad as-Sinjārī and His Work Titled "Bidā'at al-Mujawwid fi'l-Khat wa Usûlih"

"Bidā'at al-Mujawwid fi'l-Khat wa Usûlih" *is a work in verse by Muhammad as-Sinjārī which contains annotations and commentaries by Ibn Hilāl, Yāqūt and as- Sinjārī on the art of Islamic calligraphy.*

This work is composed of 135 couplets and divided into two chapters. The first chapter is concerned with the essentials of the art and the means and tools used by calligraphers.

The second chapter deals with the methods and techniques employed in composing text hands in different modes and styles with a peculiar terminology used to describe the sizes, forms and proportions of separate, contiguous and derived letters. Among the characteristics of this art which require utmost dexterity are lengthened tails of letters, terminated and curved figures (patterns), eyes of the circular or oval forms filled in, In addition, the smoothness of lines, composition of text hands in oblique lines and ornamentation of the text with details are included.

Key Words: *Reed-pen, Knife, Ink, Paper, Complement, Curve, Release.*

Muhammed es-Sincârî (es-Sehâvî)

Asıl adı, *Muhammed b. el-Hasan b. Ali es-Sincârî (es-Sehâvî)*[1]dir. Tanınmış hat tarihi müelliflerinden M. Bedreddin Yazır, kısaca "İbn Sencârî"[2] ve "Hasan-ı Sencârî" şeklinde kullanmıştır[3]. Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, *Tunus Ahmediye Kütüphanesi*'nde kayıtlı, 846/1442 senesinde tamamladığı el yazması eserine[4] istinâden, 846/1442 tarihinde hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, es-Sincârî'nin muhtemelen VIII./XIV. asrın son çeyreği ile IX./XV. asrın ilk yarısında yaşamış olduğunu söyleyebiliriz.

Müellifin nereli olduğu hususunda da ihtilâf vardır. Kaynaklarda, *Iraklı*[5] veya *Mısırlı*[6] olduğu, bu sebeple de nisbesi *"es-Sincârî"*[7] veya *"es-Sehâvî"*[8] olarak zikredilmektedir.

Kanaatimizce, II. (VIII.) asrın sonlarından VII. (XIII.) yüzyılın

---

[1] Hayatı ve eserleri için bkz. Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya- Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971, I, 571; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1972, I, 185; Müstakîmzâde Süleyman Sa'düddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 397; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dimaşk 1961, IX, 201-202; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 278-285; ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm,* nşr. Züheyr Fethullâh, Beyrut 1989, VI, 87-88; Hilâl Nâcî, "Bidâ'atü'l-Mücevvid fi'l-Hat ve Usûlih", *el-Mevrid*, c. XV, sy. IV (1986), s. 249-258; Nâcî Zeynüddîn, *Musavveru'l-Hattı'l-Arabî*, Bağdat 1388, s. 392-395.

[2] *Sincâr* kelimesi eski metinlerde *Sencâr* olarak harekelenmiştir. Muhtemelen Yazır da bu okunuş şeklini tercîh etmiştir. Bkz. Dihhudâ, Ali Ekber, *Lugat-nâme*, nşr. Muhammed Muîn-Seyyid Ca'fer Şehîdî, Tahran, ts., XII, 651.

[3] Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, nşr. Uğur Derman, Ankara 1989, III, 344.

[4] Hilâl Nâcî, a.g.m., s. 249.

[5] Müstakîmzâde, *a.g.e.,* s.397; Hilâl Nâcî, a.g.m., s. 249.

[6] Kehhâle, Ömer Rızâ, *a.g.e.*, IX, 201-202; ez-Ziriklî, *a.g.e.,* VI, 87.

[7] *Sincâr*, Irak'ta Musul'un 140 km. batısında bir kasabadır. Bkz. Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1311, IV, 2653.

[8] *Sehâ*, Mısır'ın batısında bir küçük kasabadır. Bkz. Şemseddîn Sâmî, *a.g.e.,* IV, 2539.

sonlarına kadar hat sanatına yön veren merkezin Bağdat olması ve hatla ilgili bilgilerin yazıya dökülmesi, ayrıca, meşhûr hattatların bu bölgeden çıkması, es-Sincârî'nin Bağdatlı veya o civârdan olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hattat, şeyhülislâm, mükemmel bir kültüre sâhip seçkin bir şahsiyet olan *Muhammed b. el-Hasan*, *Şâfiî* mezhebine mensûptu. Hüsn-i hattı tahsil ettiğine dair haberler olmasına rağmen yazı üstâdları hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak onun makalemize konu olan manzûm risâlesi, hat sanatı ve bu sanatın inceliklerine ne derece derin bir vukûf içinde olduğunu açıkça göstermektedir.

es-Sincârî'nin tesbît edilen üç eseri[9] vardır. Bunlar: "*Bidâ'atü'l-Mücevvid fi'l-Hat ve Usûlih*", *Tunus Ahmediye Kütüphanesi*'nde 4582 numarada kayıtlı, 846/1442 senesinde tamamladığı 74 varaklık el yazması "*es-Sağru'l-Bâsim fi Sınâ'ati'l-Kâtib ve'l-Kâtim*" ve bunun özeti olan "*el-'Arfü'l-Bâsim*"'dir.

Bunlardan *"Bidâ'atü'l-Mücevvid fi'l-Hat ve Usûlih"* isimli eseri yazı sanatına dâir *ürcûze*[10] üslûbunda 135 beyitlik manzûm bir risâledir. Aruz[11] vezniyle yazılmış, *recez* yani *Müstef'ilün, Müstef'ilün, Müstef'ilün* (- - v -, - - v -, - - v -) kalıbındadır. Bu kalıpta, "*müstef'ilün*" te'filesi bazen başta, bazen de ortada veya sonda "*müfte'ilün*"(- v v -) veya "*mefâ'ilün*"(v - v -) şeklinde gelebilir. Ayrıca son *tef'ile* de "*mef'ûlün*" (- - -) şeklinde kullanılabilir.

---

[9] ez-Ziriklî, *a.g.e.,* VI, 88; Hilâl Nâcî, a.g.m., s. 249.

[10] Bütün mısraları aynı kafiye ile biten veya her beyti kendi arasında kafiyeli olan şiir çeşidi.

[11] Nazımda uzun veya kısa, kapalı veya açık hecelerin âhenkli dizilerine dayanan bir vezin sistemi. Geniş bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, "Arûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 424-437; İbrahim Yılmaz, *Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze*, Erzurum 2002.

Risâle, iki kısım üzerine tertip edilmiştir. Birinci kısımda, kitâbetin şartlarından, kalem, kalemtıraş, makta gibi yazı âletlerinden ve bunların kullanılış şeklinden, mürekkepten; ikinci kısımda ise, müfred, mürekkep ve müvelled (türemiş) harflerin çeşitlerinden, ölçülerinden, şekillerinden, oranlarından, nispetlerinden, keşîdesinden, satır düzgünlüğünden, benzetmelerden ve *işbâ', irsâl, itmâm, takvîs, tastîh, inkibâb* ve *tafsîl* gibi özelliklerinden bahsedilmektedir.

Bu risâlede ismi geçen hattatlardan birisi *"İbn Bevvâb"* olup, künyesi *Ebü'l-Hasan,* asıl adı *Ali b. Hilâl b. Abdülazîz* (ö. 413/1022)'dir. Şâir ve kâtip olan bu zât, aynı zamanda ekol sahibi, *Bağdatlı* büyük bir hattattır. Babası *Büveyhîler* zamanında (320-457/932-1062) sarayda kapıcılık görevi yaptığından *"İbn Bevvâb"* lakabıyla şöhret bulmuştur. 64 *Kur'ân-ı Kerîm* yazdığı rivayet edilmektedir. Ayrıca hüsn-i hatla ilgili *"Kasîde-i Râiyye"*[12] ismiyle bir *ürcûze*si de bulunmaktadır. İkincisi ise, aslen *Rûmî* (*Anadolulu*) olup sonradan *Musul*'a yerleşmiş ve doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen, lakabı ***"Emînüddîn"***, asıl adı da *Yâkût*[13] *b. Abdullah er-Rûmî*[14](ö. 618/1221)'dir. *Selçuklu Sultanı Melikşâh*'a *İbn Bevvâb* hattını almak için sık sık gidip gelmesi sebebiyle ***"Melikî"*** nisbesiyle de meşhûrdur.

---

[12] Geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Yılmaz, "İbn Bevvâb'ın Kasîde-i Râiyye Tercümesi", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (1999), s. 219-226.

[13] Hayatı için bkz. İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, nşr. M. M. Abdülhamîd, Kahire 1948, V, 170-172; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ,* nşr. A. Ferîd Rifâî, Kahire 1936, XIX, 311; ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Hikmetü'l-İşrâk ilâ Küttâbi'l-Âfâk,* nşr. Muhammed Talha Bilâl, Kahire 1411/1990, s. 87-88; Müstakîmzâde, *a.g.e.*, s. 576; Salâhaddîn el-Müneccid, *Yâkût el-Musta'sımî,* Beyrut 1985, s. 7.

[14] Hilâl Nâcî *en-Nûrî* nisbesini kullanmakla beraber ulaşabildiğim ana kaynaklarda *en-Nûrî* olarak rastlayamadım. ez-Zebîdî de bu hususta bir şey bilmediğini söylemektedir. İbn Hallikân *Ebü'd-Dürr*; el-Hamevî, sadece *er-Rûmî*; Müstakîmzâde ise *Ebü'z-Zürr* olarak vermektedir ki, muhtemelen yazım hatasıdır. Biz de, Anadolulu olma ihtimalinin daha yüksek olması sebebiyle *er-Rûmî* nisbesini tercîh ettik.

Devrinin en meşhûr hattatlarından olup, uzun bir ömür sürmüştür. Aynı zamanda kâtip, edîb, nahivci (gramerci) ve bir çok kitap istinsâh etmiş bir şahsiyettir.

Hat sanatı tarihinde meşhûr dört Yâkût[15] bulunmaktadır. Bu eserde ismi geçen *Yâkût*, en küçükleridir. Bunlardan *Yâkût el-Musta'sımî* müstesna diğer üçü, muhtemelen, VI./XII asrın ikinci yarısı ile VII./XIII asrın ilk çeyreği arasında yaşamışlardır. Bunlar, *el-Melikî nisbesiyel ma'ruf Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Mevsılî (ö. 618/1221), Mühezzebüddîn Ebü'd-Dürr Yâkût b. Abdullah er-Rûmî (ö. 622/1225), Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah er-Rûmî (ö. 626/1229)* ve *"el-Musta'sımî"* nisbesiyle meşhûr *Cemâlüddîn Yâkût b. Abdullah er-Rûmî (ö. 698/1299)* dir. Bu şahısların künyelerinden hareketle hepsinin aslen *Anadolulu* olup, *Musul* veya *Bağdat*'a yerleşmiş olabilecekleri ihtimalinden söz edilebilir.

Bu risâle, hat sanatı ve tarihi açısından önemli bir eserdir. Malzeme, harflerin ölçüsü ve formu hakkında verilen bilgiler geçmişi bize aktarırken, geleceğe de ışık tutmuştur. Yazır[16], harflerin tarif ve ölçüsünde bu eserde geçen iki üstâdın görüşlerini esâs almış, eksiklerini ve zamanla değişmiş olanları da ilâve etmiştir.

İbn Hilâl, Yâkût ve müellifin kendisine âit görüşleri ihtivâ eden bu eser, *"Bidâ'atü'l-Mücevvid fi'l-Hat ve Usûlih"* diye isimlendirilmiştir. Manzûmede, müellif kendi ifâdeleri için rumuz kullanmazken, *İbn Hilâl*'e âit görüşleri ***(H),*** *Yâkût*'a âit olanları ***(Y)*** ve her ikisinin ittifâk ettiği görüşleri ise ***(YH)*** rumuzları ile göstermiştir.

Ürcûzede özellikle şu bilgiler:

---

[15] Salâhaddîn el-Müneccid, *a.g.e.*, s. 7-11.
[16] Bkn. Yazır, *a.g.e.*, s. 344-358.

Kalemin *cilfe*sinin uzunca açılması ve dikkatlice ortasından yarılması,

Kalem ucunun tahrifinden (eğiminden) bahsetmekle bu işin çok önceden bilindiğini göstermesi,

Mıkatt'ın (*makta'*) o zamanlar yuvarlak, kaba, sert ve boğumsuz bir kamıştan yapılması,

Harf ve kelimeler arasındaki mesafeye dikkat edilmesi,

Harflerin veya kelimelerin yatay yazılması,

Satırın, eğilip bükülmeden harf ve kelimelerin yerli yerince dizilmesi,

Elif harfinin güzel olması için önce *zülfe*nin konulması sonra harfin aşağıya doğru çekilerek yapılması,

Dâl harfinin iç boşluğunun *armut* şeklinde olması,

Ayın harfinin *at nalına*, *sâd* harfine, *aslan* veya *yılan çenesine*, *fil kulağına*, terkîp halinde ise, *kılıcın ağzına* benzetilmesi,

Fâ harfinin gözünün tek yapıldığında *elma çekirdeği* gibi, terkîp halinde ise *nohut* gibi yapılması,

Kāf **(ق)** harfinin gözünün *ayva çekirdeği*ne benzetilmesi,

Mim harfinin gözünün *haşhaş* şeklinde yapılması,

Hâ (هـ) harfinin terkîp halinde *karınca hortumuna*, *lâm* harfiyle yazıldığında iki *sâd* harfine, ortada geldiğinde *at kulağına* benzetilmesi,

Lâm-elif harfinin münferiden *makasa*, tek ve terkîp halinde ise, ortadaki beyazının *kılıca* teşbîhi dikkat çekmektedir.

Aşağıda sunulan çeviride, manzûmenin müellifi *es-Sincârî*'nin hayatı, eserleri ve bazı terimlerin izâhına ilişkin bilgiler tarafımızdan ilâve edilmiştir. Tercüme, anlaşılır bir üslûp amaçlanarak ve lafız dikkate alınarak yapılmış, ancak bununla birlikte daha ziyâde mana ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

Bidâ‘atü’l-Mücevvid fi’l-Hat ve Usûlih

(*Hattatın Yazı İlmi ve Usûlündeki Sermayesi*)

1- Çok bağışlayan Allah’ın lutfünü ümit eden Muhammed b. Hasan es- Sincârî şöyle der:

2- Hamd , bize bilmediklerimizi öğreten , hatta ilham eden Allah (c.c.) içindir.

3- Güzelliği aşikâr ve ihtişâmlı yazıyı bize öğretti. Bizi, Arap ırklarından Hâşimî soyuna mensup,

4- Peygamberlik göreviyle görevlendirilmiş Hz. Muhammed (s.a.v.) ile şereflendirdi. Allah (c.c.), önce O’na, sonra O’nun âline,

5- Şerefli ashâbına ve daha sonra kıyamete kadar onlara tabi olacaklara rahmet etsin.

6- Allah Teâlâ’ya hamd ve peygamberine salât ve selâmdan sonra bil ki, yazıların en güzeli; nisbet ve çizgide en güçlü,

7- Bütün kāideleri bilinen ve parçaları orantılı olandır.

8- Bu ürcûzeyi vecîz, zarîf bir ürcûze olarak dizdim.

9- Burada bahsedeceğim şeyler, yüce ve faziletli üstâd, kâtip ve tecrübeli bilge Ali b. Hilâl’in görüş ve tecrübeleridir.

10- O, bu sanatın kāidelerinin mûcididir. Zira, bu sanatın kârı/kazancı, onun sermayesi oldu.

11- Ve ayrıca, kâtiplik ve muharrirlik özellikleri bulunan,

12- Tatlı, güzel ve beğenilen o güzel metodu bulup çıkaran Yâkût’un görüşleri de vardır.

13-Yâkût, bu yazı sanatının rûhu ve gıdasıdır. Bu husûsta

üstâtlar hemfikirdirler.

14- Hiç şüphesiz bu ikisi, bütün kâtiplerin üstâdıdır.

15- Yazının güzelliğini ve ihtişâmını elde etmek isteyen,

16- Eğer kabiliyetli ise, bu ikisinin yazısından en azametli ve en güzelini elde eder.

17- Genç Ali için ***(H),*** *genç Yâkût için* ***(Y)*** *yi simge yaptım.*

18- Bir kāidede ittifak etmişlerse, rumuzların arasını ayırmadan ***(YH)*** *birlikte kullandım.*

19- Eğer ihtilâf etmişlerse, gördüğünüz gibi, simgeleri ayrı ayrı yazdım.

20- Bu ürcûzeyi "Bidâ'atü'l-Mücevvid" diye isimlendirdim. Binâenaleyh, manzûm olarak söylediğim şeylere tabi ol, peşini bırakma ve güzel yaz.

21- İkisi de şöyle dedi: Hattatlığın alanı, sahası ikidir. Ey necîb/seçkin kardeşim anla!

Birinci Bab

Bu bâb, kitâbetin/hattatlığın şartları ve malzemeleri hakkındadır. Bu da birkaç bölümdür.

22- İkisi de şöyle dedi: "Kâtibin hırslı, keskin zekâlı olması şarttır".

23- "Yazı uğrunda varını yoğunu harcar. Çünkü istekli olanlar

için onun mehri[17] *çoktur ve ağırdır".*

24- İbn Hilâl şöyle der: "Çok para harcadım. Nihayet yazıyı öğrendim".

Kalem Seçimi

25- Düz ve sağlam, taze ve sert bir kalem seçilir.

26- Bu da kalemin sırçasının olgunlaşması, sertleşmesi ve sonra (usûlüne uygun biçimde) *kesilmesi ile mümkündür.*

27- Sâde ince nesih[18]*, sülüs*[19] *ve rikâ'*[20] *yazılarının kalemleri, sert ve kalın kamıştan yapılır.*

Kalem Açma

28- ***(H)*** *Kalemi açmak istediğinde alt kısmından, yani suyu emen kısmından aç.*

29- Bıçakla cilfesini[21] *uzunca aç ve onu ortasından dikkatlice yar.*

---

[17] Müslüman bir erkeğin dînî nikâh esnasında eşine vermeği kabullendiği mal veya paraya *mehir* denir.

[18] *Aklâm-ı sitte*'den bir yazı çeşididir. Lügatte; *ortadan kaldırmak, istinsah etmek* gibi manalara gelir. İşlek bir yazı olup *sülüs*'e tabidir. Kalem kalınlığı onun üçte biri kadardır. Bunun incesine *ince nesih* denir.

[19] *Aklâm-ı sitte*'den bir yazı çeşididir. Lügat manası *üçte bir* demektir. Istılâhta ise: *Dört behresi musattah (düzümsü), iki behresi ise müdevver (yuvarlağımsı)* olan yazıya denir. Ortalama kalem kalınlığı 2,5-3 mm.dir.

[20] *Aklâm-ı sitte*'den biridir. *Ruk'a,* kâğıt, deri ve bez parçası manalarına gelir. *Rikâ'* da bu kelimenin çoğuludur. Yani *ruk'a*'lar demektir. *Rak'* ve *raka'* da lügatte *sürat* manasınadır. Bu iki manadan hareketle deri, kâğıt vs. parçaları üzerine süratle yazılan bir çeşit yazıya isim olmuştur denilebilir. Osmanlı hattatları bu yazıya ***icâze yazısı*** demişlerdir. Bu yazı genelde, müsveddelerde mektup, pusula ve yazışmalarda, vakfiyelerde, kadılıklarca düzenlenen borç alım-satım senetlerinde, yazma eserlerin sonlarındaki ferâğ, mukabele gibi esâs metne karışması istenmeyen sayfalarda, icâzetnâmelerde hocanın tasdîk ve imzâ metninin yazımında kullanılmıştır.

[21] Kamış kalemin 2 cm. kadar açılmış, yontulmuş kısmına denir. Bu kelime *celfe* şeklinde de okunur.

30- Cilfeye, sırçanın (kabuğunun) altından zarîf bir şahmecik[22] *bırak, ince olsun.*

31- ***(Y)*** *Eğer onun sırçası etli ise, o kısmı bıçakla tamâmen soy.*

*32-****(YH)*** *Daha sonra her ikisinin dediği gibi, sağından ve solundan eşit bir şekilde yont.*

33- Ey sanatkârım! Kalemin ucunu pürüzlerden ve etli şahmeden kurtar.

34- ***(Y)*** *Ey kâtip! Eğer kalem ucunun tahrifini (eğimini) istersen bilesin ki bunda çok incelikler vardır.*

35- Kalemi soyarak aç. Şahmeyi de mükemmel al.

36- Cilfeyi, baş ve göğüs arasına kavis vererek hassasiyetle yuvarlak (badem gibi) yap.

37- ***(YH)*** *Kalemi düz tarafından aç. Şüphesiz ondan haz alırsın. Anla!*

38- ***(YH)*** *Muradına ulaşman için sağ tarafını bir kıl kadar fazla bırak.*

39- ***(Y)*** *Kalemin ucunu açmak istediğinde onu nemlendir ve naklettiklerime dikkat et.*

40- ***(H)*** *Ey sanatkârım! Kalem ucu kesimi düzlükle tahrif/eğrilik arasında bir orantıdadır.*

41- ***(Y)*** *Eğer meyilli kesmek istersen hata etmekten sakın ve ölçüyü kaçırarak onu çok eğri kesme.*

---

[22] Kamış kalemin *cilfe*sinin, iç cidârındaki etli kısma *şahme* denir.

Kalem Kesme

42- Kalemi maharetle kesmek istersen ondaki sanata kulak ver.

*43- **(YH)** Bıçağı, kalemin ucuna dengeli bir şekilde koy ve kalemin ucunu keserken omuzdan kuvvet alarak kes.*

44- Onu, güzel kesebilmek için bütün kuvvetinle bastır.

45- Onu keserken-kılıcın sesi gibi-bir ses işitirsen, şüphesiz işte bu bilinen mükemmel bir kesmedir. (İyi kamış kalem kesildiği zaman "çıt" diye bir ses çıkar.)

46- Kestikten sonra meydana gelen pürüzleri hakkıyla tıraşla ve keskinliği gider.

Bıçak Seçimi

*47- **(YH)** Bıçağın kaba değil ince ve zarif olsun. İşte bu yeter.*

48- Bu işe uygun olan, zarîf ve hafîf kabzalı bir bıçak...

Mıkatt[23]

49- Maksada uygun en iyi mıkatta (makta'); yuvarlak, kaba, sert ve boğumsuz iyi bir kamıştan yapılandır. Osmanlıda ise, kalemi kalem üzerine koyup kesme hoş karşılanmadığından[24], muhtemelen kamış, makta olarak kullanılmamıştır[25].

Mürekkeb

50- Temiz ve yumuşak isten yapılmış mürekkebi al.

---

[23] Üzerinde, kalem ucunun kesildiği âlet, *makta*'.
[24] Nefeszâde İbrahim Efendi, *Gülzâr-ı Savâb* (Hakkâkzâde Mustafa Hilmi Efendi, *Mîzânü'l Hat 'alâ Üstâdi's-Selef*, İstanbul 1986, s. 182).
[25] Yazır, *a.g.e.*, II, 176.

*51- **(YH)** Çünkü bu mürekkep, kalemden kolay ve rahat akar.*

Kâğıt Seçimi

*52- **(YH)** Güzel yazmak için kâğıdın kalitelisini ve parlağını seç.*

Kalem Tutma

53- Kalemle yazarken baş parmağını, işaret ve orta parmağını kullan.

54- Kalemin nefes gibi rahat hareket etmesi için, orta parmağı diğer iki parmağa dayanak yap.

55- Üçünü de cilfeden iki arpa boyu kadar uzak tut.

56- Kalemi sıkı tutma! Kalemin yüzünü (iç kısmını) kâğıt üzerine koy. Sonra çalış gayret et!

İkinci Bab

Müfred, mürekkep ve bunlardan türetilen harfler hakkındadır. Bu da birkaç bölümdür.

*57- **(YH)** Bu işi severek yap ki, harflerin aslında ve duruşlarındaki güzelliği bozmaksızın mükemmel yapasın.*

58- Harflerin duruşunu ilgilendiren ve hakkıyla yapacağın beş şey vardır. Bu beş özelliği iyi bilirsen başka bir şeye ihtiyacın kalmaz.

59- Harflerin işbâ'ı[26], tam yazılmasına bağlıdır. İrsâl'i[27] öğren

---

[26] Bir harfin, kalemin göğsüyle doyurulması icap eden yerini öyle yapmalıdır ki, burası kaleme müsavi olsun, bazı tarafları ince veya kalın olmasın.

bu yeterlidir.

60- Ey arkadaşım! Sanatın inceliklerini elde edebilmen için yapılması gerekenleri tam ve mükemmel yap.

61- Satırı tertîp ederken harf ve kelimeler arasındaki mesafeyi iyi ayarla, çünkü bu tertîp güzelliği dikkat çekecektir.

62- O zaman yazılar, sayfanın üzerinde düz bir şekil meydana getirir.

63- Mesâfe, ister fazla ister dar olsun, harfin aslındaki ve duruşundaki güzelliği orada iyi göster.

İtmâm [28]

64- Kesmeden ve ara vermeden harfin itmâmdaki nasîbini ver.

*65- **(YH)** Yazdığında, uzunluk, kısalık ve küçüklüğünü hakkıyla yap.*

Takvîs (kavis verme), Tasdîh (yatay yazma),

İnkibâb (eğim verme)

66- Harflerdeki kavisi, düzlüğü ve eğimi en güzel şekilde yap.

*67- **(YH)** Eğer harfte sağa mâil bir hareket varsa bunun da tam hakkını ver.*

İşbâ' [29]

68- Her harfin bir ölçüsü vardır. Yazdığın kalemin göğsüyle onu

---

[27] Kalemin süratle akması icap eden bir şekilde, eli kalemle birlikte salıvermektir.

[28] Tamamlamak, hareketi tam yapmak, harfi veya parçasını tam yapmak, kalem kalınlığını tamamen göstererek yazmaktır. Yani, kalemin *ünsî* ve *vahşî*'sini aynı zamanda ve aynı derecede hareketle yürütmektir.

[29] Bkz. Dipnot 26.

tamamla/doyur.

69- Tâ ki, nisbet eşitliği sağlansın ve bu yazıyı emsâllerinden ayırsın.

70- Çünkü nispette kimi harfler kalın, kimi harfler ince ve cılız olmaz.

71- Mürseli,[30] *durdurmadan, çekinmeden kolaylıkla çek.*

Tafsîl

(İncelik, Hassasiyet, Ayrıntıları verme)

72- Müfret ve mufassal unsurlar/kelimeler bir araya geldiği zaman mufassallarda/parçalarda keşideleri güzel yap.

73- Yazıyı, eğip bükmeden ve yerini şaşırmadan satıra diz.

Hurûf-ı Mürekkebe (bitişik), Müvellede (türemiş) ve Müfrede (Müfret Harfler)

74- Elif, dik duran, kusurdan âri, dengeli bir harftir.

75- Kendisine nispet edilen bir harf yoktur. Böylece o, harfler arasında yalnız kalmış bir harftir.

Elif Harfi (ا)

76- ***(H)*** *Elif, saçlarını elbisesi üzerine sarkıtan ve mihrabında ayakta duran rahibe benzer.*

77- Onu, yedi nokta boyunda yap. Kavından sıyrılan bir yılanın

---

[30] Harflerin, sonlarını kıvırmayıp salıvermek suretiyle yapılan şekilleridir. Mutad şekilden uzun veya kısa olabilir. Harfi böyle yapmaya *irsâl* veya *tersîl* denir.

yukarıdan aşağıya doğru bükülürcesine inişi gibi yaz.

*78- **(Y)** Elifi iyi yazabilmen için kalemin ucunu zülfesinin içinden al.* Yani, kalemle önce noktayı/zülfeyi koy, sonra kalem ucunu zülfenin içinden alarak aşağıya doğru çek ve elifi tamamla.

*79- **(YH)** Her yazı aslı ve fer'i itibâriyle elif harfine dayanır.* Yani, bütün harflerin aslı, elif harfidir ve ondan türetilmiştir.

***Bâ' Harfi* (ب)**

*80- **(YH)** Ey kardeş! Bil ki, elif harfine bâ harfini birleştirirsen kâf harfi olur.*

81- Aslında bâ harfi de yılanın kuyruğu gibidir. Bundaki güzelliğe bak!

*82- **(YH)** Boyu da elif harfi gibidir. Dediğimi anla ve unutma!*

83- Çünkü, onda yumuşaklık (yuvarlaklık) ve sertlik (düzlük) vardır ve böyle yazılarak gelmiştir.

***Cîm Harfi* (ج)**

84- Tam bir kavis/yay üzerinden sağa ve sola iki çizgidir.

*85- **(Y)** Ancak, şeklinin güzel görünmesi için elifin yarısı diğer yarısına oval şekilde binmiş elif gibidir.*

*86- **(YH)** Onun beyazı/gözü üçgendir. Bunu tartışmasız böyle yaz!*

***Dâl Harfi* (د)**

*87- **(H)** Yazanı celbeden, üst ve alttan yumuşak/tatlı iki çizgidir.*

*88- **(Y)** O, ikiye katlanmış bir elif harfidir. Ortasındaki*

beyazlık/boşluk armut şeklindedir. (Bu boşluk için kullanılan kelimeye erik[31] manasını verip ona benzetenler de vardır. Kanaatimce armut şekline daha çok benziyor.)

89- Lâm harfi ile bitiştirirsen, dâl harfini lâm harfinin üçte ikisine kadar çık.

90- Dâl harfinin çıkışını derinlikle yuvarlak arasında yap. Şemresi[32] de güzel olsun.

Râ' Harfi (ر)

*91- **(YH)** Râ'; dörtte biri kavisli ve boyu elif miktarı kadar olan bir harftir.*

92- Başında, elif harfinin başındakine benzer bir zülfe vardır. Bunu böyle bil, böyle yap.

*93- **(Y)** Denildi ki, râ', elif harfinden türemiştir. Rivayet böyle gelmiştir.*

Sîn Harfi (س)

*94- **(YH)** Dikine kavisli dört çizgiden oluşur. Onun yapılışında vesveseye düşme.*

95- Denildi ki, birbirinden ayrılmayan iki mim ve bir nun göğsüdür. İşte bu güzel bir ayrımdır.

Sâd Harfi (ص)

*96- **(H)** O, iki kavisli hat/çizgi ile bir dik çıkıştan ibârettir.*

---

[31] Bkz. Yazır, *a.g.e.*, III, 348.

[32] Kıymık, parça. Cim harfinin başlangıç noktasındaki çıkıntı, üst üste katlanmış kısım. Çanak ve kâselerin sonlarındaki ince kısımlar. *Zülüf, zülfe*. Ayrıca *müselles* (üçgen) *mim'*in baş kısmına da *şemr* denilmiştir.

Onun şekli budur. Anladınsa doğru yaparsın.

*97- **(Y)** Gözü, arkaya doğru bindirilmiş, üsten ve alttan yazılan, bir badem gibidir.*

98- Ve göz, bir nûn şekli ile birleştirildi. Dediğim gibi yaz. Böyle yaparsan doğru yazarsın.

Tâ' Harfi (ط)

*99- **(YH)** Tâ' harfi sâd harfinin başı gibidir. Bu teşbîhi hakkıyla anla ve bil.* (Yazır, tâ'nın sâd harfinden biraz daha basık[33] olduğunu ve bu sebeple de iki harf arasında fark olduğunu söylemektedir. Bu iki sebepten kaynaklanabilir. Birincisi, harflerin yapılış tarzı aynı, cevherlerinin bitiş noktasının farklı olması; ikincisi, hat sanatında harflerde görülen değişim özelliği…)

Ayın Harfi (ع)

*100- **(YH)** Ayın, kavisli iki çizgiden meydana gelen bir göz ile buna iliştirilen bir elif harfinden mürekkeptir.*

101- Bazen at nalına, bazen de sâd harfine benzer. Sözümü anla!

102- Bazen da tamahkâr bir aslan veya yılan çenesine benzer. Kabul et!

103- Bazen bunların her birinden "muhayyer ayın"[34] yapılmıştır. Zamanla fil kulağı şeklinde ayın da kullanılmıştır.

104- Terkîp halinde kılıcın ağzına benzer. Öğüdüme kulak ver!

---

[33] Bkz. Yazır, *a.g.e.*, III, 350.
[34] Tek başına olduğu gibi, başta, ortada ve sonda kullanılan, bazen karınlı veya küplü olarak da yazılan serbest *ayın*a denir.

***Fâ' Harfi* (ف)**

*105- **(YH)** Fâ harfi, üzerine vâv harfinin başı oturtulmuş bir bâ harfidir. Ey râvî/nakleden, nispet ettiğim şeyi anla!*

106- Gözünü, elma çekirdeği gibi yap. Boynunu büktürme, doğru yaparsın.

107- Ey kâtipler! O, terkîp hâlinde, yani ortada veya sonda yazıldığında, gözü nohut gibidir. (Bu göz, "mercimeğe"[35] de benzetilmiştir. Hat sanatının dâima gelişime açık olması sebebiyle göz de hafif değişikliğe uğramış olabilir. Ancak metinden kullanılan kelimenin manası, ulaşabildiğim lügatlerde, sadece "nohut" olarak verilmiştir.)

***Kāf Harfi* (ق)**

*108- **(YH)** Kāf, nûn ve vâv harfindan mürekkep bir harftir. Sağlam bir elden çıkarken cılızdır.*

109- Gözü ayva çekirdeği gibidir. Vâv'ın göğsünün de kāf'ın göğsü gibi olduğu rivâyet edilmiştir.

***Kâf Harfi* (ك)**

*110- **(Y)** Kâf, yâ ve vâv harfinden mürekkeptir. Başı, sâd harfine benzer. Böyle yazılmıştır.*

*111- **(YH)** Göğsü sâd harfi gibidir ve düzdür. Nasihat edeni anla! Allah (c.c.) seni doğru yoldan ayırmasın!*

112- Harf ölçülerini koyanlara göre, yazının evvelinde kendinden sonra bir elif ile bitişir.

---

[35] Bkz. Yazır, *a.g.e.*, III, 351.

113- O zaman, dâl harfinin elif harfine bitişmiş şekli gibidir. Gözü ise bilindiği gibi armut şeklindedir. (Bunun beyazı da yine eriğe[36] benzetilmiştir. Kanaatimce, şekil armuda daha çok benzemektedir.)

114- Eğer kâf, müfred-i muallaka[37] (müfret halde iken alt tarafı uzatılmış, yayılmış kâf) *ise, şüphesiz bu, lâm harfinin bâ ile birleşmesi gibidir.*

Lâm Harfi (ل)

*115- **(YH)** Lâm, bilindiği üzere elif harfi ve nûn harfinin çanağından meydana gelen dik ve düz bir harftir.*

Mîm Harfi (م)

*116- **(YH)** Mim, sin harfi ile râ-yı mürsele*[38]*den mürekkeb ve gözü haşhaşa benzeyen bir harftir.*

Nûn Harfi (ن)

117- Başında küçük bir diş/zülfe bulunan yarım daire şeklinde bir harftir.

*118- **(YH)** Kavisli, ince/zarif bir kaş gibidir. Tereddüt etme! Bu kaideye göre yaz.*

Hâ' Harfi (هـ)

---

[36] Bkz. Yazır, *a.g.e.*, III, 353.

[36] (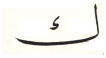) şeklinde olan *kâf* harfi.

[36] ( ) şeklinde olan *râ* harfi.

*119- **(YH)** Hâ', alt tarafı/şemresi üstüne bükülmüş, gözü de üçgen şekline getirilmiş bir harftir.*

120- Başka bir harfle birleştirildiğinde beyazında fâ harfi bulunan bir dâl'a benzer. Nakledenler böyle anlatmıştır.

121- İki harf arasında, katırın hayası ve atın kulağı şeklinde yapıldığı rivâyet edilmiştir.

122- Terkîpte karınca hortumu, lâm harfi ile yazıldığında ise iki sâd harfi gibidir.

123- Mürekkebâtta önde gelirse, katır hayası ve at kulağı gibi de yaz.

***Vâv Harfi* (و)**

*124- **(YH)** Vâv, önce sola, sonra arkaya dayanarak kavis alan kapalı bir harftir. Uyarımı anla!*

125- Üzerine, şemre'sinin üçte biri kıvrık bir baş takılmış râ harfidir.

126- Muhakkak yazıda[39] *şemre'nin kıvrıklığı selb (soymak, gasbetmek) olunmuştur.* (Yani sülüs yazıda *vâv* harfini yaparken *şemre*ye verilen kıvrıklık *muhakkak* yazıda yoktur.) *Dediğimi tahkik et ve araştır.*

127- Nesih ve reyhânî'[40]*yi de böyle yaz. İşte bu onun usûlüdür.*

---

[39] *Aklâm-ı sitte*'den biridir. Harf formları, kesinleşmiş ve okunmasında hiçbir şüpheye yer olmayan bir yazıdır. *Bir buçuk behresi düz, bâkîsi müdevver* şeklinde tarif edilmiştir. Yani, bir buçuk hissesi düz, kalanı yuvarlaktır. Sülüs yazı kalemi kalınlığında bir kamış kalemle yazılır. Fakat düzlük ve yuvarlaklık oranları farklıdır.

[40] Altı çeşit (*aklâm-ı sitte*) yazıdan biridir. *Muhakkak* kalemine tâbidir. Kalem ucu farkı itibariyle *sülüs*'e göre *nesih* ne ise, *muhakkak*'a göre *reyhânî* de odur. Yani *reyhânî, muhakkak*'ın daha ince kalemle yazılan şekli gibidir. Gözü kapalı harf yoktur. Kalem

Ne kadar hârika!

128- Toplandığında yani mukavver (son tarafı yukarı doğru kıvrılmış) şekilde yazıldığında, kirpiye ve oturağı üzerine oturan bir yırtıcı hayvana benzer.

***Lâm-elif Harfi* (لا)**

129- Terkîp halinde makasa benzer. Teşbîhim üzere yaz ve araştır.

130- Alt tarafı, yalnız başına yazılan müfret hâ[41] *gibidir. Beyazı/gözü üçgen şekilde yapılmıştır.*

131- Elif, lâm harfine bindirilerek yazılırsa, onları muntazam iki lâm gibi karşılaştır.

132- Veya elif ve lâm harfinin beyazı, terkîp hâlinde kılıç ağzı gibidir.

***Yâ' Harfi* (ى)**

*133- **(YH)** Yâ, ters çevrilmiş iki dâl harfinden meydana gelmiştir. Tıpkı bu da güzel bir kılıç gibidir.*

134- İşte bunlar, kitâbetin/hattatlığın kurallarıdır. Kim bu bilgileri hâiz olur (öğrenir ve uygular)sa gâyesine ulaşır.

135- Bu risâleyi tamamlamayı nasîb eden ve (bizi) İslâm'la müşerref kılan Allah'a hamd olsun.

Çok şükür, bu iş Allah (c.c.)'ın yardımıyla bitti.

---

kalınlığı *nesih* yazı kadardır.

[41] (ﻫ) şeklinde olan *hâ* harfi.

Allah (c.c.) müellifine rahmet eylesin. Âmîn!

SONUÇ

Ürcûze şeklinde hüsn-i hat sahasına yazılmış eserler içinde *Şa'bân b. Muhammed el-Âsârî* (ö. 828/1424)'nin *el-'İnâyetü'r-Rabbâniyye fi't-Tarîkati'ş-Şa'bâniyye* isimli eserinden sonra bu manzûme, (muhtevâ değeri bakımından) muhtemelen ikinci eserdir.

Bu manzûm hat risâlesinde, *İbn Hilâl*, *Yâkût* ve *es-Sincârî*'nin hüsn-i hatla ilgili görüşleri yer almaktadır. Bunlardan altı beyit *İbn Hilâl*'e, on beyit *Yâkût*'a, yirmi dokuz beyit *İbn Hilâl* ile *Yâkût*'a ve diğerleri de *es-Sincârî*'ye âittir.

İbn Hilâl, *Kasîde-i Râiyye'*sinde kalem, kalem kesimi, mürekkep ve meşk gibi konulara değinirken diz üzerinde yazma, hüsn-i hatta teşvîk ve başarmada ümitsizliğe düşmeme gibi konularda bir takım tavsiyelerde de bulunmuştur. Bu eserde ise, *İbn Hilâl*'in hat malzemeleri hakkındaki fikirleri yanında harflerin müfret ve mürekkep haldeki formlarına, yazılış biçimlerine âit, tanımlamalarını, tasvîrlerini ve görüşlerini de bulmaktayız.

Hat sanatında kullanılan malzemeler ve sülüs müfredâtının tarifi hakkında bu eserde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu özelliği ile bu manzûme, ayrı bir önem kazanmaktadır. *Nesih*, *ta'lîk* ya da öteki yazılarda harflerin fiziksel tasvirlerini konu edinen esrlere pek rastlamadığımızı da belirtelim. Geçmişte, ilim ve sanatla ilgili birçok bilgi ve tecrübenin yazıya dökülmeyip sözlü olarak nakledildiği ve zamanla da unutulduğu gerçeği karşısında, bu ürcûzede yer alan malumâtın gayretli, sabırlı ve kabiliyetli hattatlar için olduğu kadar hat tarihi araştırmaları açısından da ne kadar önemli olduğu âşikârdır.

Hüsn-i hat sahasında yazılan ve ulaşabildiğimiz ürcûzeler, hat sanatında kullanılması gerekli malzemelerin özellikleri ile harflerin ölçü ve formlarına âit bilgileri ihtivâ etmektedirler. Böylece geçmişi aydınlattıkları gibi, geleceğe de ışık tutmaktadırlar. Çünkü, verilen bilgiler, "*el-Mücerreb lâ yücerreb*" (denenmiş denenmez) fehvâsınca hattatlara zamanı daha iyi değerlendirme fırsatı vereceği ve "*Kem âlât ile kemâlât olmaz*" düstûrunca da, en iyi malzemenin kullanımına teşvik edeceği bir gerçektir.

Manzûmedeki bilgiler temel sayılmakla beraber, zamanla bazı değişikliklere uğradığı, tecrübe ile yeni yeni bilgilerin eklendiği de bir vâkıadır.

بســـــم الله الـرّحـمـن الـرّحـيــم

1 يقـولُ راجــي كَـرَمَ الـغَفـّار — محـمـد بـن حَسَـن السّـنـجـاري

2 ا لحـمد لله ا لـذي علـّمـنـــا — مـا لم نـكن نعلـم بـل ألْـهـمَـنـا

3 عَلّمنـا الخـطّ الـقـويـة المُعْرَب — وخَصّـنــا بالـهــاشـمـيّ الــعربيّ

4 محـمد المـبعوث بالرســالـه — صــلـيّ علــيه الله ثــم آ لـــه

5 ثــم علي اصـحـابه ا لكــريم — وتابعيـهــم بـمَـدَي الايـــّام

6 وبـعدُ : إنّ احسن الخطوط ا قـواه في المنسوب وا لمـخطوط

7 مـا وُضِعَتْ اصوله الـقويمـه وسَلِمَتْ فروعه ا لسّليمـــه

8 وقد نَظَمْتُ هذه ا لأرجـوزه أرجـوزة ظـريفـة وجيـــزه

9 ما اختـاره الأستـاذ ذوالفضل العلي " ابـن هلاّ ل" ا لكاتـب ا لحَبْر" علي"

10 منشي اصول هذه ا لصِّنَاعه إذ رِبْحُــها كـان لـه بضـاعـه

11 ومـا ا لذي اختـاره " ياقـوت" ا لكـاتـب ا لمحـرّر ا لمـنعـوت

12 مُستخرِج ا لطريقـة ا لقـويّه ا لحلـوَة ا لكـافيـة ا لمَرضيّــه

13 ياقـوت قوت هذه ا لكتابــه وهكذا قد اجـمع ا لنَسَّـابــه

14 فـهـؤلاء عُلـمـاء ا لكتّـاب فــي ا لشّرق وا لغرب بـلا إرتيـاب

15 من شـاء ان يَظْفُر با لحــلاوه وقُــوّة ا لـخطّ بـلا غَبـاوَه

16 يـأخذ مـن خطّيْهما بـالأ قْوي وما حَلا إنْ كـان مِمّن يَقـوي

17 جَعلتُ للفتـي" عليّ" هـاء ولـلفتـي" يـاقوت" رَمْـزا يـاء

18 إذا هما إتّفقا في اصـل أقْرِنْهما فيـه بغيـر فصـل

19 و إنْ هما إختلفا فرّقتُ بَيْنَـهما كما تـري وَضَعْتُ

20 سَميّتُها " بضاعَة ا لمُّجَوِّ د" فاقْفُ لما نَظمْتُه وجَوِّ دِ

21 قـالا جميعا : يجمعُ ا لكتابـه بـابـان فافْهَمْ يا اخا ا لنّجابَه

ا لبـاب ا لأ وّ ل

فـي شُـروط ا لـكتـابـة وا تّخـاذ آلا تـها

وفيـه فُصـول

22 قـالا جميعا : من شروط الكـاتـب يكـون ذا حِرْص وفَهْم ثـاقب

23 ويَبدُ ل ا لأموال في تَطْلابِها فَمَهْرُها يغلو علي خُطَّابِها

24 ا بن هلال قال : كم انْفَقتُ — من ذهب حتي به كتبتُ

فصل في انتخاب القلم

25 تُنتخَب ا لصّلابة ا لقويمه — ذات ا لصّلاب ا لرطبة ا لسَّليمه

26 وهي ا لتي قد ا دركَتْ ونَصَعَتْ — في اصلها في ا لدرْك ثم قُطِعَتْ

27 لِقلم ا لنّسخ ا للطيف ا لصافي — والثّلث وا لرقاع كلّ جافي

فصل في ا لبراية

28 هـ : اذا أردتَ بَرْيَها من أسْفل — مِن مَشْرَب ا لماء لها فافْعَل

29 وطِوّل ا لجَلْفَة با لسِّكين — وشُقَّها في ا لوسْط با لتمكين

30 واجْعَلْ لها شُحَيْمَة لطيفه — مِن بطْن قِشْر ولتكن خَفِيفه

31 ي : وإنْ تكن قِشْرتُها سَمِينه — فاسْلُبِ ا لشّحْمة با لسّكين

32 ي هـ : ثم إنْحَتِ ا ليمين وا لشِّمالا — نَحْتا سَوِيّا هكذا قد قالا

33 ونَظِّفْ ا لبَرْيَة يا حَريفي — من شَعَث و شَحْمها ا لكثيف

34 ي : وإنْ تُرِدْ تحريفها يا كاتب — فإنَّ في تحريفها عَجائب

35 فاجْعل ا لبَرْيَة ذات سَلْب — وانْهَب ا لشَّحمة ايَّ نَهْب

36 وقَوِّر ا لجِلفَة با لتَّعْميق — من صَدرها وا لرأس با لتَّدْقيق

37 ي هـ : واجْعَلِ ا لبَرْيَة مَسْحَ ا لقلم — تَحَظُّ بها من غير شكّ فافْهَم

38 ي هـ : واجْعَل ا ليمين با لزياده — بقَدْر شَعْرَة تَنَلْ إ را ده

39 ي: ورَطِّبْ ا لبَرْيَة با لنَّحْت لها — فكُنْ لما نَقلتُه منتبها

40 هـ : وقَطْعها بالحَدِّ يا حَريفي — ما بين تَدوير الي تَحريف

41 ي : وإنْ تشأ ا لتحريف فاحذَر تخطي — فلا تحرفها لكي تَشْتَطّ

فصل في ا لقَطَّة

42 و إ نْ أ رد تَ ا لقَطَّ — فاسْمَعْ لِما فيها مِن ا

لليَراعه لصِّنـاعـه

43 ي هـ : فاجْعَلِ ا لحَدّ عليها بالسَّوا وأعْطِـها مـن نحو كَتْفِـك ا لقـوا

44 واكْبس الـجَبين كبسا شـافي حـتّـي يـجيئ قَطْعُـها بـالوافــي

45 وإنْ سَمِعْتَ وَقْـعها كالـمَشْرَفِيِّ فـذاك قَطّ كـامـل لا يـخـتـفــي

46 وحِفَّها من بـعد هذا حَفّـا حتـي يـمـوتَ حـدّهـا و يـخـفـي

فصـــل فـــي اتّـخــا ذ ا لسّـكّـيـن

47 ي هـ : واتّخِذِ السكين غيرجافيـه لـطيفـة كـذالـك فـهْي كافيــه

48 بـكِلْوَة خـفـيفة لـطيـفـه صـالـحــة لـهـذه ا لوظـيـفــه

فصـــل فـــي ا لمِــقَـطّ

49 أجْوَدُه من قَصَب صاف صَلِب مُـد وّر جـاف لِيُبْلِـغ ا لأ رَب

فصـــل فـــي ا لـمِـــدا د

50 وخُذْ من ا لـمدا د ما قد نـظـفا دُخـانـه بـسَحْقـه قـد لَطُفـا

51 ي هـ : مُركَّب مُطوّس مَصنوع طَوْع ا ليَراع طيِّع سريع

فصل في ا لورق

52 ي هـ : وخُذْ من الأوراق ما قد جاده في صَقْلِه تَظْفَر بالاجاده

فصل في إ مْساك ا لقلم

53 وا جْعَل ا لإبْهام و ا لسّبّابه وا لإصبع ا لوُسْطي لذا ا لكتابه

54 فا جْعَل ا لوسطي لها كالفَرَس تجري بذي اليراع مِثل ا لنَّفَس

55 وبَعِّدِ ا لثلاث عن فُتْحَتِها قدْر شَعيرتيْن عن رُتْبَتِها

56 خَفِفِ ا لشدّ عليها واعْتَمِد علي إنْكباب رأسه ثم اجْتَهِد

ا لباب ا لثاني

في ا لحروف ا لمُفردة وا لمُركَّبة وا لمُولَّدة

وفيه فصول

57 ي هـ :فاقصد هُدِيتَ صِحَّة الحروف في الأصل والوَضْع بلا تَحريف

58 في وضْعها خَمسة أشياء تفي إذا عَرَفتَ حدّها فتَكتفي

59 إشْباعها مع ا لتّمام ا لوافي واتّخِذ الإرسال فهو كافي

60 وكَمِّل ا لكَمال يا رَفيقي تَنا ل منها غاية ا لتحقيق

61 وا قْسِم ا لبياض في ا لترتيب فأنّه يأتي من ا لعجيب

62 إذا ا لخُطوط وَرَدَتْ مُركَّبه مِن شَكْل تَسطيح لِمَن قد كَتبه

63 وإنْ أتي مُنسطِح او مُنْجِز ا بْرزْهما في صنعة تُعَجِّز

فصل في ا لإ تْما م

64 تُعْطيه حَظّه من ا لإ تمام مِن غير توقيف و لا إحْجام

65 ي هـ : وَفِّ ا لطويل والقصير حَقَّه كذالك ا لصغير إنْ تَحُقَّه

فصل في ا لتقويس وا لتسطيح وا لإ نْكبا ب

66 أعْطِ لِذي التقويس والتسطيح والإنكباب جودة التصحيح

67 ي هـ : وإنْ أتي مُسْتَلْقِيا كَمِّلْ لـه مُوَفّـِيا لا تـخطي في ا لخط

فصـــل فـــي ا لإشْـــبـاع

68 لِكُلِّ حرف قِسمه فـأشْبِعْ با لصَّدْر من قلمك ا لمُوَقّـِع

69 كَيْما يجيئ نِسبة ا لتّـساوي ويصطفي ا لخط من ا لمُساوي

70 بحيث لا يجيئ فيها غِلَظ ولا سقيم ناحِل مُرَفَّض

71 وا كْتُبِ ا لمُرسَل بـالإسراع من غير توقيف ولا إمتنـاع

فصـــل فـــي ا لتفضيل

72 فحَسِّنِ ا لمَدّات في ا لمُفَصَّل إذا أتـاك مُفْرد مِن مُجْمل

73 وانْظِمِ ا لخط علي ا لتسْطير من غير تَعويج ولا تحيير

فصل في ا لحروف ا لمُركّبة وا لمُولّدة و ا لمُفردة

74 ا لألف ا لمُنْتصِب ا لمُقَوَّم ا لقائم ا لمُعتَدِل المُسَلَّم

75 فما لَه حرف اليه يُنْسَب كـذاك فهْو مُفْـرَد مُـغْتَـرَب

الأ لـــــف

76 هـ: يُشبه للرّاهب في مِحرابـه ا لسّـابل ا لشَّعْـر علـي أثْوابـه

77 هي سَبعة من نُقط فـاكْتُبْ واسْلُبْه كالحَيَّة سَلْبا تُصِـب

78 ي: وخُذْ عن النُقْطة في كَمينها بجانِب القلم في تَمْكينـها

79 ي هـ: وكُلُّ خَطٌ رَاجع الي الألف مِن أصْله وغيره قـد يَـعْتَرف

ا لبـــــاء

80 ي هـ: ا لباء إنْ رَكّبْتها فـي ألـف تَصير كَـافا يـا أخِـي فـاعْرِف

81 وأصْلها فانْظُر الي ا لتجويد مِن دُنَب ا لحَيّـة فـي ا لتجْرِيد

82 ي هـ: وقَدْرإنْسِطاحِها كَالألـف فـافْهَم لمـا قد قُلتُـه واعْـرِف

83 لأنَّ فيها ا ليُبْس وا لرُّطُوبـه وهكذا قـد وَرَد تْ مَكْتـوبـه

الـجــيــم

84 خَطَّان با ليَمِين و ا لشّمَـا ل — مِن فوْق تَقْـويس علي ا لكَّمـا ل

85 ي: بَل نِصف ألف راكِب لِمثـلـه — فـي نصـف بَـيْضَـة لِحُسْن شَكْلـه

86 ي هـ: بَياضُه مُثَلَّث ا لأضْـلاع — فَـاكْتُبْـه هكـذا بـلا نِـزاع

ا لــدّا ل

87 هـ: خَطَّان مِن فوْق و مِن تَـحْت — لـها حَلاوة كَـاتِبـها فيـها إ نْـتَـهي

88 ي: هي أ لف مَقصُوصَة نِـصْفَيْن — بيـاضــة اجّـاصــة للــعيــن

89 و إنْ أ تَـتْ مَكْتوبـة فــي لام — فــاصْعَدْ إلـي تُلْـثَـيْـه عن تَمام

90 مـا بَيْن تَـعْميـق الي تَـدْوير — و حَسّنِ ا لشَّمْرَة بِـا لتـحْـريـر

ا لــرّاء

91 ي هـ: ا لراء مِن خَطّ مُـقوَّس أتَـتْ — رَبْع مُحيط قَدْر ألِـف وُضِـعَـتْ

92 فـي رَأسِها سُنَـيْـنَـة مُـقَدَّره — فـي ألِـف فـاصْنَـعْ لذاك تَنْظُره

93 ي : وقـيل هِيَ مِن ألِف مَـحْلول — وهـكذا قـد جـاء في ا لمَـنْـقـول

ا لسّـيـن

94 ي هـ: أرْبعة مُـنْتصِب مُـقَوَّس — فـلا تَـكُـن في وَضْـعه تُـوَسْـوس

95 وقِـيـل مِيمَـان بـلا تَـفْـريـق — وصَدْر نُـون حَـنُ ا لـتَّـفْـريـق

ا لـصـّا د

96 هـ : مُقَـوّسين فيه ثم مُـنـتـصِب — فهكذا تَـصـويـره فـاسْـمَـعْ تُـصِـبْ

97 ي: بَـيـاضُه مِـن لَوْزَة قد رُكِّـبَتْ — ورَاء مِن فَـوْق وتَـحْـت كُـتِـبَـتْ

98 قد لُـصِقَت بشَكْل نُون فاكْـتُـبْ — كَـما أقُـول واقْـفِ هـذا تُـصِـب

ا لـطـّاء

99 ي هـ: الطاء جائت رَأس صاد فاكْتَفِ — كَـمـا نُـسِـب حـقـيـقـة فـاعْـرِف

ا لـعيــن

100 ي هـ: جائت بخَطَّيْن مُقَوَّسَيْن تـُهدَي لهذا ا لـعَيْن ألْـف عَيْن

101 وتــارة تـُشبـِه شَكْل نَـعْل وتـارة بـالصّـاد فـافْـهَمْ نَـقْـلـي

102 وتارة بـفَكّ سَبْع ضــاري أو فَـكّ ثـُعْبَان فـلا تـُمـاري

103 وقـد تَجي مِن كُلِّ ذا مُـخَـيَّره وأذْن فـِيل قـد أتَـتْ مُـخْـتَـبَـره

104 و إنْ أتَـتْ في مـعرض المركـّب تـُشْبَـه لِلشَّـفْرة فـاسْـمَـعْ أدَبِـي

ا لـفــاء

105 ي هـ: ا لفاء باء رُكـِّبَت في وا و فـافْـهَمْ لِما نَـسَبْـتـُه يـا رَا وي

106 بَـياضـُه عَـجَمَة تـُفاح اكتـُب و لا تـُعنـِّـقـها لذاك تـُصـيـب

107 وهْي إذا ما كـُتِبَت مُـرَكـَّبَـه بـيـاضـها حِـمُّـصَة يـا كَـتَـبَـه

ا لـقــا ف

108 ي هـ: القاف واو رُكِّبَتْ في نُون — مُعَـرَّق مِن يَدي ذي تَمْكِيـن

109 بياضه ا لعَجَمَة مِن سَفَرْجَلَه — وصُدر واو هكذا قـد نَقَـلَـه

ا لـكـــا ف

110 ي: ا لكـاف مِن ياء و واو رُكِّبَتْ — ورَأسـها صـاد كـذا قد كُتِبَـت

111 ي هـ: وصدرها صادوشَكل مُنْسطِح — فافْـهَمْ هَداك الله مِمّن قد نَصَح

112 وقد يَجي في ا وّل ا لكِتابـه — فـي أ لِف قد ذكَـرَ ا لنَّسَّـابَـه

113 بأنَّـها دا ل بـأ لِف لُـصِقَت — بـيـاضها إجـاصَـة قـد فُهِمَـت

114 وإنْ أ تَتْ مُفرَدة مُـعَلَّـقـه — بَـاء و لام كُتِبَت مُـحَقَّـقَـه

الـلاّم

115 ي هـ: اللام شَكْل قائم ومُنْسَطِح — مِن أ لِف ونِصْف نُون قد وُضِع

الـمـيـم

116 ي هـ: الميم مِن سِين وراء أرْسِلَتْ — خَشْخاشَة بياضة قد وُصِفَتْ

النـــون

117 شَكْل مُدَوَّر بنِصْف دائره — في رأسه سُنَيْنَة مُقَدَّره

118 ي هـ: مُعرَّف كَحاجب مُقَوَّس — فاكَتُبْ بذي الأصْل ولا تُوَسْوِس

الهـــاء

119 ي هـ: الهاء عُقِفَتْ شَمْرَتُها — بياضها ثُلِّث في كِتْفَتها

120 إنْ رُكِّبَتْ فِي غيرها فَدَال — فِي فا كذا قد ذُكَر النُقَّال

121 خُصْيَة بَغْل وأذْن فحْل قد أتَتْ — ما بين حَرْفَيْن كذا قد وَرَدَ تْ

122 خُرْطوم نَمْلَة إذا ما رُكِّبَتْ — كذاك صادَيْن بلام كُتِبَتْ

123 أو عُلّقتْ في أول المُرَكّب — خُصْية بَغْل وأذن فحْل فاكْتُب

الـــوا و

124 ي هـ: الواو مُنْكَبّ ومِن مُسْتَلْق ثُم مُقـوَّس فـافْـهَمْ وَفْقـي

125 راء عليـها شرفت هـامتـه وانْعَطفت فـي ثُلْثِه شَمْرَتـه

126 وسُلِبَت في قلم المُحَقَّق فـأحْـد لمـا قد قُلْتُه و حَقِّق

127 والنَّسْخ والرَّيْحان هكذا اكْتُب فـهذه أصولـه يـا لِلعَجَب

128 يُشْبه قُنْفُذا إذا ما اجْتَمَعا والسَّبُع إنْ أقْعَي بِعَجُز أجمعا

اللاّ م والأ لـف

129 إنْ رُكِّبَت تُشْبه لِلمَقَصّ فـاكْتُبْ كما نَسَبْتُه وا سْتَقْص

130 أ سْفلُه صِفة هاء أ فْردَتْ مُثَلّث بَياضه قد وُضِعَتْ

131 وإنْ أتَـي مُركَّبا فـي لام فـاقْلِبْهما لاميْن في النِّظَام

132 أو أ لِف و لام فَوْق عيْن كَشَفْرَة جـائت بـغيـر مَيْن

اليـــاء

133 ي هـ: الياء من داليْن كَشَفْرَة لَطيفة مِن ذيْن مَقْلوبيْن

134 فهذه الأصول مَن حَازها يَفوز لِلكِتابَه بالطَّلابَه

135 وا لحمد لله علي التّمام وا لشّكر لله علي السلام

تَمّ بحمد الله وعَوْنِه

رَحِمَ الله مُؤَلِّفَها آ مين